

ההעפלה במלחמת העולם השנייה

פרשת הספינה 'לילי'

מאת: יהודה בן-צור ויוסקה רום

בשמונת החודשים הראשונים של שנת 1939 יצאו לדרך ארצה 30 ספינות ואוניות מעפילים, רובן מהים השחור. הייתה זו תקופת שיא של מפעל ההעפלה בהשוואה לארבע וחצי השנים שקדמו, כי מאז הגעת אונית המעפילים הראשונה "ולוס" ביולי 1934 ועד ראשית שנת 1939, הגיעו ארצה רק 18 כלי-שייט.

פרוץ מלחמת העולם השנייה והתפשטותה לעבר חופי המוצא באירופה, שמו קץ לתנופה זו. רוב פעילי 'המוסד לעליה ב' ומארגני עליית "אף על פי" נאלצו לחזור ארצה, והתוצאה התבטאה בצמצום ממדי ההעפלה. בארבע וחצי השנים הראשונות של מלחמת העולם, מספטמבר 1939 ועד מרץ 1944, הלכה ודעכה תנועת ההעפלה ורק 22 ספינות נוספות עשו את דרכן מהים השחור. שלוש מהן לא הגיעו¹ - 'סלבאדור' ו'מפקורה' טבעו, ו'סטרומה' טובעה בפברואר 1942 ע"י צוללת רוסית.

'המוסד לעליה ב' ראה בתורכיה הניטרלית את "החלון שממנו ניתן יהיה להציץ" לעבר אירופה הכבושה, והחזיק באיסטנבול (קושטא) נציגות מצומצמת. בשנת 1941 רכש 'המוסד' את הספינה 'לילי', מפרשית גדולה בעלת מנוע עזר, וייעד אותה להצלת אותם פליטים שיצליחו להגיע לתורכיה. בעת רכישתה הוסר ממנה הדגל הדני על כל המשתמע מכך, ופעילי 'המוסד' התקשו להשיג דגל ניטראלי כלשהו שיאפשר לה להפליג. כתוצאה מכך נגנז גם הרעיון לנצל את הספינה להעברת חלק ממעפילי 'סטרומה' לעבר הים התיכון, לפני גרושם חזרה לים השחור.

בהגיע הידיעות על השואה המתרחשת באירופה, הקימה הסוכנות היהודית 'ועד הצלה' בתורכיה, גוף פוליטי שהתמקם בראשית 1943 באיסטנבול. באפריל הגיע **שאל מאירוב-אביגור**, ראש 'המוסד לעליה ב', לאיסטנבול ועד מהרה הוא הפך בכוח מעמדו ואישיותו לדמות המפתח בקרב כלל הגורמים שעסקו בחיפוש נתיבי הצלה. באותה עת הצליחו פעילי 'המוסד' לשכנע את השלטונות התורכיים לאפשר את העברתה של 'לילי' באמצעות צוות זר, מאיסטנבול לנמל מרסין. כוונת 'המוסד' הייתה להשתמש בנמל דרומי זה כבסיס יציאה לעבר ארץ ישראל, וזאת משום שבאותה עת לא התירו עדיין הבריטים את השימוש ברכבות להעברת ניצולים מתורכיה לארץ-ישראל. בעיית הדגל עמדה להיפתר אף היא בסיוע חברת הספנות הארץ-ישראלית 'עתיד', שהייתה מוכנה לרשום את 'לילי' כאחת מספינותיה הנושאות את הדגל הארץ-ישראלי של ממשלת המנדט הבריטי ולהשתמש בה להובלות "כשרות" מחד, ולאפשר ל'מוסד' לבצע בה גם פעילויות בלתי-חוקיות, מאידך.

בשלב זה החליט 'המוסד' לערוך את הפלגת הבכורה של 'לילי'. למשימה זו גויסו שני חברי קיבוץ: **בנימין ויטנברג**, חבר קבוץ עין גב ובוגר קורס מפקדי הסירות מס' 1 של הפלמ"ח (הגרעין שממנו התפתחה אח"כ הפלוגה הימית, הפלי"ם), ו**גרשון מרכוס**, חבר קבוץ גליל ים, שהיה בעל ניסיון במכונאות ימית. ניתן להניח שבנימין, שהיה גם בוגר **מגרשון** וגם מי שרכש ניסיון ימי לפני קורס מפקדי הסירות, מונה למפקד (מלווה) הספינה. **גרשון** צורף לצוות המכונה, שבראשו העמידה חב' 'עתיד' מכונאי ראשי בשם **אלפרד אסר**.

בראשית יוני 1943 נשלחו **בנימין וגרשון** למרסין בדרך היבשה כדי להכין את 'לילי' לקליטת מעפילים. מימדי הספינה אפשרו להכשירה לקליטת כ-200 איש, אך המשלוח הראשון כלל רק 30 פליטים מבולגריה. בתחילת יולי הפליגה 'לילי' לנמל פמגוסטה בקפריסין, שם הורדו הפליטים לחוף ובספינה נמשכו עבודות ההכנה לקראת המשך ההפלגה. בצהרי ה-21 באוגוסט 1943 הפליגה הספינה לחיפה להשלמת סידורי הרישום, במטרה לחזור אח"כ לקפריסין ולהביא לארץ את הפליטים הממתנים.

¹. דליה עופר, 'דרך בים', הוצ' יד יצחק בן-צבי, 1988, עמ' 470.

בליל 21 באוגוסט, בהתקרבה לחופי הארץ, הותקפה "לילי" באש תותח של צוללת איטלקית וטבעה תוך זמן קצר. חלק מהצוות, שכלל שמונה זרים (סרבים ויוונים) ושלושה יהודים, טבע עם הספינה, וחלק ירד לשתי סירות הצלה. ספינת חילוץ בריטית איתרה את הסירות רק לאחר שלושה ימים מיום הטביעה ורק שני מלחים סרבים, שנותרו בחיים וניצלו, הובאו לחיפה והעידו בפני אנשי 'המוסד' על קיצה של 'לילי' ואנשי צוותה.

בנימין וגרשון הוכרו כחללי הפלמ"ח / הפלי"ם).

ויטנברג בנימין יליד ברלין 1916. עלה ארצה ב-1935, נמנה על מקימי קבוץ עין גב, ועסק בעיקר בדייג. בהיותו חדור הכרה בדבר הצורך בהכשרת ימאים למפעל הצלת יהודי אירופה, שכנע את הקבוץ במאי 1942 לשחררו למשימה זו. בסוף 1942 הפליג כמה חודשים באחת מאוניות חב' 'עתיד' ובתחילת 1943 השתתף בקורס מפקדי הסירות מס' 1 של הפלמ"ח בשדות ים-קיסריה. בגמר הקורס גויס ע"י 'המוסד לעליה ב' ומונה כמפקד ספינת המעפילים 'לילי'.

גרשון מרכוס יליד ברלין 1920. עלה ארצה ב-1937, הצטרף לקיבוץ גליל ים בשנת 1939, ובמקביל סיים לימודי מכונאות בבית הספר הטכני שליד הטכניון. בשנים 1940/1 השתתף בקורסים ימיים של ארגון 'ההגנה', באותה מסגרת שממנה נבחרו אחר כך 'כ"ג יורדי הסירה'. באישור קיבוצו התנדב לאחר מכן ליחידה להגנת נמל חיפה של הצי הבריטי, יחידה שבה שירת שנה. בשנת 1943 גויס **גרשון** ע"י 'המוסד לעליה ב', והוצב כמכונאי על ספינת המעפילים 'לילי'.

יהא זכרם ברוך !

בקיבוץ עין גב הוקמה אנדרטה במזח המעגן יד לזכרו של בנימין ויטנברג (האנדרטה זקוקה לשיפוץ יסודי).

נובמבר 2010 - יהודה בן צור שלום רב,
יש בעיה לתאר רגשות שקשורות להנצחה (ולהנצחת 'הרבים שאינם כבר בינינו'), אבל משפחתי ואני שולחים לך תודה גדולה על פועלך בהנצחת הפלי"ם וחלליו, בהם בנימין (ויטנברג) חרמוני ממיסדי עין-גב. הנצחה זאת מחלחלת לנכדיי (יש לי הרבה) שקוראים בשקיקה כל דבר שקשור לשליחות בנימין - כולל מכתבך האחרון למבקר קיבוץ עין - גב. בשם כולנו הרבה תודה, בנימין חרמוני (בנו של בנימין ויטנברג חרמוני). (המצבה והכרית בתחתיתה, מוצבת בקיבוץ גנוסר, ביתו של בנימין חרמוני).